

Illyés Gyuláné

József Attila
utolsó hónapjairól

László József

Remény a semmi ágán

(Gondolatok Illyés Gyuláné: *József Attila utolsó hónapjairól* írott könyvének olvasása közben)

József Attila utolsó korszakának feltárásához járult hozzá Illyés Gyuláné, azaz Komuczka Flóra. Visszaemlékezésében az a kulcsszereplő szólalt meg, aki jelenlétével, lényével, gyógyító odaadásával, gyengédségével megszépítette a költő utolsó hónapjait. Egyénisége volt a Flóra-versek ihletője.

A hosszú hallgatás érthető. Férje, Illyés Gyula, József Attila barátja (egy ideig), kortársa, író társa és vetélytársa. Az eltávolodást Flóra számlájára írták, noha köztudott volt, hogy már évekkal a szerelmi konfliktus előtt elidegenedtek egymástól. A sors az oroszországi úttal, a biztosabb állással, ahogy akkor mondták, egzisztenciával, kétségtelenül Illyésnek kedvezett. Ám ez a látszólagos győzelem – mint később kiderült – a költőnek nagy lelki gyötrődést, komoly depressziót okozott. A győztesnek vélt pályatársat lelki sebek gyötörték, úgy érezhette, két halott árnyán juthatott el a boldogságig.

A mellékelt negyvenöt levél hangja érezteti a közreadó tartózkodó magatartását, József Attila fellobbanó – a vízbefúló faág után kapkodó – szerelmét, mely együtt a felnőtt férfi társtalanságból való kitörését, az egészség utáni vágyát, a társ megtalálásának örömét is magába foglalta. A testileg-lelkileg beteg ember féltékenységre torkolló kételyeivel megtoldva. A gyermekké tett emberi lélek vergődése, gügyögése, vad kiáltása, panaszos jajongása sír fel soraiban. Ezt a hangot hallotta meg Flóra. Először csak az esettanulmányt regisztráló pszichológus kíváncsiságával, később a művész személye iránti érdeklődéssel, majd a gyengéd gyámolítás karitatív szándékával. Tisztelte a költőt, mély együttérzéssel hajolt föléje, de nem volt belé szerelmes. Ezt korrektül ki is mondta. Ebben a kiszolgáltatott helyzetben megtett mindent, hogy késleltesse az elhatalmasodó kórt, mely a költő tudatát egyre inkább beszűkítette.

Az ember sokszor és sokat küszködik kimondott és elhallgatott vádakkal. Sem Illyés Gyulát, sem feleségét nem lehet felelősségre vonni a történetekért. A nemzeti és emberi tragédiák személyre szóló bűnbak keresései igaztalanok. Sem Gyömrői Edit, sem Szántó Judit, sem József Jolán, sem Makkai Ödön nem hibáztatható a

költő tragédiájáért. Nem a közvetlen hozzátartozókon múlt a szörnyű vég. A költő alkata és pszichikai sérülései, a belső szenvedés és a külső okok együttesen felelősek a történetekért.

Illyésné Flórának azért sem kell magyarázkodnia, mert – annak ellenére, hogy elsőként volt tisztában a költő tudatát bénító kórral – gyengéd nemtőként támogatta a költőt. Ám nem áltatta, nem ígért felelőtlenül, de nem vont el a reményt a szerencsétlen, belé kapaszkodó József Attilától. Ez abból is kiderül, hogy a költővel foglalkozó kortársi megemlékezések Németh Andortól Szántó Juditig, Déry Tibortól Bányai Lászlóig csak a tisztelet és elismerés hangján szólnak arról a fiatal lányról, aki kedves lényével valami védelmet nyújtott a betegsége rémeivel küszködő költő utolsó hónapjaiban.

Flóra visszaemlékezéseinek mottója Guyau francia esztétikus gondolata: „Cet etre souffre, donc je l'aime.”, azaz „Szenved, tehát szeretem.” Ez a magatartás a mindenkori nőiesség és karitativitás alapvető ars poetica-ja.

Gondolatunk alátámasztására álljon itt József Attila sógorának, Bányai Lászlónak – a szakirodalomban eddig kellően nem méltányolt – könyve: *Négyszemközt József Attilával*, mely 1944-ben jelent meg. Így mutatja be Flórát: „Flóra, aki alapos felkészültséggel, páratlan komolysággal és lelkiismeretességgel végzi tudományos lélekkutató munkáját, mindenkit megelőzve felismeri a kegyetlen betegséget, s néven nevezve azt, megjósolja a szörnyű véget. Ezt természetesen gondosan titkolja Attila előtt, akiben minden elképzelhető emberi jósággal és nőies gyöngédséggel igyekszik tartani a lelket. És talán éppen ez az, ami a költőt megragadja és lángba borítja. Nem érti, és nem értheti a szerencsétlen, hogy miről van szó, és mi az oka Flóra nemes tartózkodásának.”

Flóra jellemzése igen találóan fogalmazott, finom megfigyelésről tanúskodó sorok.

A levelek hangulata a költő betegségéhez igazodik. Ez a széles érzelmi skála a megértés, a biztatás, a reménynyújtás, a buzdítás, a féltés és az aggodás árnyalatait mutatja fel. Mindig a költő érdekében, tapintatosan vigyázva arra, hogy József Attila

ne engedje el a remény Ariadne-fonalát. Az utókornak igazságot kell szolgáltatnia nemcsak Flórának, hanem a rokonságnak és a barátoknak is. Illyés Gyulának nem kell tisztáznia magát. A bekövetkező tragédiáért nem felelős.

Mit tehetett volna az adott esetben Flóra? A lehetőségek a szakítás vagy a további tapintatos gyámolítás alternatívája körül csoportosultak. Egyik választott lehetőség sem menthette fel a fiatal lányt a lelkiismeret-furdalás kínjai alól.

A kényes szituációban a leghelyesebb magatartásformát választotta. Tartózkodó gyengédséggel igyekezett a költőben a lelket tartani, bizalmát erősíteni, segíteni az önállóságáért vívott külső és belső küzdelemben. Az érzelmi szálak közül a szájalom dominált. Ne feledjük el a már idézett Guyau-idézet lényegét. Kétségkívül, ez a humanista alapállás Flóra hozzáállását utólag is igazolja.

A közölt negyvenöt levél hiteles és megdöbbentő dokumentum, nemcsak a kettőjük közti kapcsolatról, hanem a költő betegségének hullámvásárlásáról is. Reményt keltő nekifutások és tragikus visszaesések váltakoznak. A mosolygó önbizalom és a vörös szeműre sírt reménytelenség felesel a költő megsápadt arcán. Vibráló nevetés és felzokogó férfisírás színeváltozása. Ugyanakkor bepillantást nyerhetünk az utolsó nagy versek keletkezéstörténeti háttérébe, ha úgy tetszik, a szenvedés szülte fogantatás misztikus mélységeibe. Micsoda fájdalom, megaláztatás, az öntudatért folyó szájalmas és erőtlen küzdelem, szerelembe fogódzó sikoly tör fel e versek mélyrétegein át! Az alkotáslélektani kutatás kincsesbányája e könyvecske. A szenvedély és szenvedés mély bugyraiban forr ez az érzelem, melyet az önnön tisztaságáért perelő és rendező elme fogott össze a rím és ritmus fegyelmébe. A vigasz és reménytelenség, a cél és a kiúttalanság, az önállóság igénye és a gyermeki kiszolgáltatottság, a szerelembe menekülő bizonyosság és a már feleslegessé vált ember életérzése csap össze a levelek hangulataiban. E levelek tartalma akkor is megrendítő, ha a végkifejlet már ismert. Hasonlít egy lejátszott sakkparti rekonstruálásához. Így is elszomorítóan döbbenetes.

Az egészben az a leverő, hogy személy szerint senki sem hibáztatható, a sors mégis a görög sorstragédiák kérlelhetetlenségével teljesedik be. Polgári barátai nem hagyták egyedül. A rokoni kapcsolatok ütközései – mai szemmel tekintve – egy átlagcsalád konfliktusainak felelhetnek meg. Legfeljebb a szenvedő fél átlagnál érzékenyebb ember. A testvérek sem tettek kevesebbet, mint ma egy átlagtestvér. Sógoraival való összeördülései – ezek a helyzet konkrét ismerete nélkül nehezen értékelhetőek – sem mennek túl a megszokott határon. Flóra magatartása a lehetséges legelfogadhatóbb.

Illyés Gyula alakját sem érheti a gyanú árnyéka. Az írókongresszusi, oroszországi utazást nem ő vette el József Attilától, Flórát a költő halála után jegyezte el. Igaz, kettejük kapcsolatát beárnyékolják az átélt események, de erről tulajdonképpen sem Flóra, sem Illyés Gyula nem tehetett. E visszaemlékezésből az is kiderül, hogy a szerencsés túlélők milyen lelki válságba kerültek, mily kemény harcot kellett folytatniuk önnön lelkiismeretükkel, egyéni boldogságukért. A közvélemény kegyetlen. Mások boldogságát szívesen odadobja, ha önnön boldogságához körömszakadtáig ragaszkodik is. Emlékezhetünk a Szendrey Júlia és Csinszka megítélésében megnyilatkozó, méltatlanul hangokra.

Flóra tartózkodó karitatív modorában egyrészt a kor konvenciója, másrészt a gyámolító szeretet dominál. Szeretet, de nem viszontszerelem. A feljegyzésekből közvetett tapintatossággal az is kiderül, hogy kezdettől tudatában volt a költő súlyos betegségének. Pszichológusként épp József Attila magatartásformáiban tudta diagnosztizálni a kór súlyosságát. Számára csak a tapintatos részvétel és a költő megnyugtatója lehetett a lehetséges attitűd.

A könyv szerzője igyekszik túllépni a személyes elfogultságon. Tényszerű, tárgyilagos leírásai a védekezés eszközei is. A számára nem közömbös két férfi – Illyés Gyula és József Attila – esetében ez a megközelítés a legelfogadhatóbb. A fejlemények láttán Illyést lelkiismeret-furdalás mardossa, az esendőségében vesztes József Attila halála után egy nemzet klasszikusává magasodik.

A levelekből kiderül, hogy a Flóra-szerelem egyoldalú érzelmi kötődés. A tántorgó agy ködvilága fényserű jelzéseket ad: tudatosan készül a házasságra, kifejti a páros élet előnyeit, a kölcsönös szerelem melletti okosan érvelő gondolatokkal. Olyan gyermeken megható és naiv ez a fellángolás, hogy nem lehet neki nemet mondani. Ebben az érzelmi kötődésben a költő a kiszolgáltatott fél, ki kedveskedő őszinteséggel, naiv álmodozással, néha féltékenykedő szenvedéllyel fonja körül az imádott nőt, kibent társat, gyógyírt és varázst remél egyszerre.

Mint már írtuk, Flóra lehetőségei behatároltak. Az elutasítás végzetes lenne a gyengébb fél számára. Marad a női ösztön sugallatára a megértés, az érzelmet elfogadó magatartás. Karitatív statisztálás egy kényes szerephez, melyben több a megértés és a szájalom, mint a viszontszerelem. Már ez is felrúgása a polgári konvencióknak. Mit szólhatott volna Flóra családja egy hat év óta élettársi viszonyban élő költőhöz, aki alig keveredett még ki egy illegális kommunista aktivista ágyából, majd az őt kezelő pszichológus, Gyömrői Edit iránt érzett olthatatlan fellángolásából.

A Flóra-szerelmem a már esendő, beteg ember utolsó lehetősége. A féltékenységgel és a szakítás félelmével átítatva. Utolsó esély a felsejülő vég előtt. A másvilággal feleselő költő gyógyulást remélő esengése, s a tudat tisztaságáért folytatott megrendítő utóvédharc. Az eddigi szerelmekben a vallomás evokatív ereje kulminál, a Flóra-szerelmem a gyengédség, a kérése vágyakozó mentevára.

A levelek háttérben versek születnek. Ezeknek hangulata írjuk váltakozó kedélyállapotát tükrözi. A szárba szökkenő remény éppúgy helyet kap bennük, mint a világról leváló bizonytalanság. Az egyre szűkülő tudat csak Flórához tapad, csak az érzelmi kötődés köldökzsinórján csüng, már más nem fűzi e világhoz:

„Most azon muszáj elmerengnem:
 hogyha te nem szeretnél engem,
 kiolthatnám drága szemem,
 lehunyhatnám fáradt szemem.”

Ugyanez a gondolat prózai oldottságban is elhangzik a beszélgetések kapcsán. A magára maradottság tehetetlen érzése szívfacsaró:

„A hűség is eloldalog.
 A csöndbe térnek a dalok,
 kitágul, mint az űr az elme.
 Kitetszik, hogy üres dolog,
 s mint világ visszája bolyong
 benn a lélek, a lét türelme.”

A felzokogó lélek küzd a bizonyosságért. A tűnt gyerekkor játékaival fordul védelemért. Innen már egy lépés az Istenhez kiáltó hang:

„Nem emel föl már senki sem,
 belemerültem a sárba.
 Fogadj fiadnak, Istenem,
 hogy ne legyek kegyetlen árva.

Fogj össze, formáló alak,
 s amire kényszerítnek engem,
 hogy valljalak, tagadjalak,
 segíts meg mindkét szükségemben...”

Hasonló hangon szólal meg utolsó versei egyikében:

„Az Isten itt állt a hátam mögött
 s én megkerültem érte a világot...”

„Négykézláb másztam. Álló Istenem
 lenézett rám és nem emelt fel engem.
 Ez a szabadság adta értenem,
 hogy lesz még erő, lábra állni, bennem.

Úgy segített, hogy nem segíthetett.
 Lehetett láng, de nem lehetett hamva.
 Ahány igazság, annyi szeretet.
 Úgy van velem, hogy itt hagyott magamra.”

A barátoktól búcsúzva, a mélységes lemondás hangján szólal meg:

„Drága barátaim, kik gondoltok még a
 bolonddal,
 nektek írok most, innen, a tűzhely oldala
 mellől,
 ahova húzódtam melegedni, s emlékezni
 reátok...”

(Aki elolvassa az utolsó napok krónikáját, tudja, hogy József Attila fekhelye a szárszói bérelt villában a konyhában, a tűzhely mellett volt.)

Az alig oldódó szomorúság tömbje bukkan elő panaszából:

„Talán eltűnök hirtelen,
 akár az erdőben a vadnyom.
 Elpazaroltam mindenem,
 amiről számot kéne adnom...”

Ifjúságom, e zöld vadont
 szabadnak hittem és öröknek,
 és most könnyezve hallgatom,
 a száraz ágak hogy zörögnek.”

Megrendítően szép olvasmány Illyés Gyuláné könyve. Az utolsó hónapok hiteles dokumentuma, mely a szenvedő József Attila arcát mutatja fel. A duzzadt szemhéjú, síró férfi arcát, a zokogás felcsukló zuhatagát, a dióbarna szem riadt és üres tekintetét, a saját elmúlásán is elmerengő költő fantáziáját: „Én ámulok, hogy elmúlok.” A lélek magánya jajdul fel a sorokból és a lehetetlen megkísértésének reménytelensége.

Ezek után már csak a sínek, a vonatkerekek kattogása jöhet. A tolató szerelvény alá könnyedén bebújó összecsuklásé, az eltört csigolya roppanásáé, a leszakadt kar mozdulatlanságáé, mely még pár nappal a vég előtt is szeretett volna megkapaszkodni bárkiben, bármiben...